

УДК 322

DOI: 10.17721/sophia.2023.21.17

А. М. Фесенко, канд. іст. наук, доц.

ORCID: 0000-0002-8054-6737

e-mail: fanandsv@gmail.com

Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ НА ДОНЕЧЧИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ: НА ПРИКЛАДІ СПІЛКИ ВОЙОВНИЧИХ БЕЗВІРНИКІВ

Досліджено проблему діяльності радянських органів антирелігійної пропаганди в 1920-х роках. Проаналізовано та узагальнено особливості функціонування Спілки войовничих безвірників, репресивну антирелігійну політику радянської влади на території Донеччини в другій половині 1920-х роках. Зазначено, що вплив православної церкви на суспільно-політичне життя Донеччини ще не був предметом спеціального дослідження, і тому вивчення ролі православ'я в 1920-х рр. надасть можливість заповнити існуючі фактологічні прогалини у взаємовідносинах радянських органів антирелігійної пропаганди і православної церкви в Україні.

Ключові слова: Радянська влада, православна церква, органи антирелігійної пропаганди, антицерковна політика, Спілка войовничих безвірників.

Вступ. Перетворення, що відбуваються в сучасній Україні, підвищують значення і відповідальність історичної науки за об'єктивність дослідження історичних подій і явищ, вимагають перегляду спрощених формулювань і поширених стереотипів, що панували колись, визначення соціального статусу релігії і православної церкви, нового висвітлення й оцінювання їхньої ролі та значення. Необхідним є неупереджене, об'єктивне вивчення історії, діяльності, тенденцій розвитку православної церкви в Україні, а саме, взаємовідносин православ'я та державної влади на території Донеччини – індустріального краю зі своїми регіональними особливостями. Важливо всебічно проаналізувати місце і роль церкви в житті українського народу в 20-х роках ХХ ст., з'ясувати особливості формування нової моделі державно–церковних відносин у зазначений період, специфіки регулювання відносин між радянською державою та православною церквою, що й обумовлює актуальність обраної тематики. Для повного й об'єктивного дослідження державно–церковних відносин, взаємовідносин більшовицької партії і православної церкви в Донеччому регіоні знадобляться зусилля не одного покоління вітчизняних істориків. Сьогодні, коли питання взаємин православної церкви та держави викликають надзвичайний інтерес як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, у науковій сфері бракує фундаментальних досліджень з проблем історії державно–церковних відносин різних областей України, зокрема на території Донеччини.

Відносини між православною церквою та державою були й є найскладнішою та найменш дослідженою проблемою в українській історичній науці. Із розпадом СРСР розпочався новий період у вивченні політики радянської держави щодо православної церкви, коли зникають старі ідеологічні штампи й запроваджується в науковий обіг новий масив матеріалів. Праці А. Колодного, В. Єленського, О. Сагана, Є. Харківщеника, І. Ісиченка, О. Нестулі та інших написані на основі багатого джерельного матеріалу, який раніше приховувався і не вводився до наукового обігу. Значний внесок у дослідження проблеми діяльності радянських органів антирелігійної пропаганди в другій половині 1920-х рр. на території Донеччини зробили сучасні історики. Зокрема, праці А. Киридон, В. Пашенка, К. Хюреніної, М. Кузьменка, О. Никифоренка, В. Нікольського, А. Фесенка, О. Форостюка та інших розкривають

сутність антирелігійної політики Спілки войовничих безвірників, методи її проведення та наслідки.

Мета дослідження полягає в комплексно-історичному аналізі діяльності радянських органів антирелігійної пропаганди у другій половині 1920-х рр.: на прикладі функціонування Спілки войовничих безвірників на території Донеччини.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних провідників антирелігійної пропаганди в радянській державі всередині 1920-х років стає Спілка войовничих безвірників. Прототипом для цієї спілки було Товариство друзів газети "Безбожник", створене в серпні 1924 р. Саме воно дало поштовх до створення майбутньої Спілки безвірників СРСР. Спілка безвірників організаційно оформилася на квітневому з'їзді 1925 р. у Москві. Незмінним керівником був Омелян Михайлович Ярославський, справжнє прізвище якого – М.І. Губельман. Його літературна спадщина була класикою комуністичної антирелігійної пропаганди ("Як народжуються, живуть і помирають боги та богині", "Біблія для віруючих і невіруючих" тощо).

Гуртки "безвірників", атеїстів і друзів газети "Безбожник" діяли в Україні з початку 1924 р. У Маріупольському, Бахмутському і Таганрозькому округах вони були створені не тільки на підприємствах, але й при багатьох клубах і палацах культури. У серпні 1924 р. у Маріуполі були організовані навіть спеціальні місячні курси, на яких пройшли навчання 40 активістів "безбожників" [7, арк. 174].

Основними напрямками діяльності Спілки войовничих безвірників було визначено: проведення на місцевому рівні атеїстичних семінарів і конференцій; створення антирелігійних гуртків; використання різноманітних видів клубної масової роботи бібліотек, червоних куточків; відкриття антирелігійних музеїв; виготовлення відповідних діапозитивів і кінофільмів; підготовка антирелігійного репертуару для театрів; видання і поширення антирелігійно-пропагандистської літератури тощо.

На початок 1926 р. у Спілці безвірників України налічувалося майже 20 тис. чоловік [3, арк. 76]. 11–14 травня 1928 р. у Харкові відбувся I Всеукраїнський з'їзд Спілки безвірників, наслідками якого стало утворення керівного органу – Тимчасової Всеукраїнської Ради Спілки безвірників (ВРСБ) на чолі з Д. Ігнатюком. До складу Ради ввійшли 29 членів партії і 4 кандидати. На нову організовану структуру покладалося завдання концент-

рації діяльності існуючих гуртків і організаційне оформлення єдиного центру Спілок безвірників України для здійснення масової антирелігійної роботи разом зі Спілкою безвірників СРСР.

Згодом на організацію Союзу безвірників ЦК ВКП(б) директивно покладалося завдання підготовки населення для втілення відповідних рішень партійних і державних керівних органів. Серед головних напрямів антирелігійної діяльності безвірників у другій половині 1920-х рр. були: тісна взаємодія пропаганди атеїзму із завданнями соціалістичного будівництва; широке використання в антирелігійній пропаганді природничих та суспільних наук; рішуча боротьба з толерантністю щодо релігії: посилення атеїстичного виховання у школах [4, с. 109].

Боротьба з релігією в усіх сферах життя, у тому числі й у школі, посилилася з червня 1929 р., після II Всесоюзного з'їзду Спілки безбожників. Там О. Ярославський наголосив на початку "антирелігійного наступу розгорнутим фронтом". Маючи всебічну підтримку партії, Спілка воявничих безвірників, яка була не тільки ініціатором і виконавцем, а й фактично контролюючим органом, розпочала планомірну, систематичну антирелігійну роботу. З'їзд визнав, що релігійному освітянинові не місце в установі народної освіти, і в зв'язку з цим доручив Наркомосвіти до початку навчального року вжити рішучих заходів щодо звільнення віруючих учителів з роботи. У резолюції з'їзду зазначалося, що звільненням з роботи не треба давати можливості працевлаштуватися в іншому місці [2, с. 24]. Із середини 1929 р. практична робота Спілки розвивалася за такими напрямками: зміцнення спільної антирелігійної роботи комсомолу і спілки; антирелігійна агітація і пропаганда; практична антирелігійна робота, безпосередньо пов'язана з соціалістичним будівництвом та боротьбою за новий побут; участь у місцевому господарчому житті й кампаніях [1, с. 37].

Особливого значення II Всесоюзного з'їзду Спілки воявничих безвірників надавав двом напрямам. "Практична антирелігійна робота" на селі передбачала, зокрема: участь у проведенні агромінімуму та контрактації засівів; допомогу радянській владі в організації колгоспів і зразкове проведення безвірниками хлібозаготівель; участь в організації "досвідних ланів"; проведення самоподаткування; боротьба за врожай та збільшення засівної площі. До компетенції місцевих осередків віднесли й надання допомоги в розповсюдженні державних позик, сприяння місцевим господарчим органам у проведенні тракторизації сільського господарства та збір коштів на підтримку ініційованих Всесоюзною або Всеукраїнською центральною радою Спілки воявничих безвірників акцій: створення тракторної колони "Безбожник"; побудову літака "Безвірник України" та підводного човна "Воявничий Безбожник", допомогу у справі проведення в життя загальної освіти тощо. Закриття церков з'їзд також радив проводити в порядку поточної роботи, адже це було пов'язано з адміністративними заходами.

Головним методом боротьби з проявами релігії, звісно "за ініціативою осередків Спілки воявничих безвірників", обрали соцзмагання. Сутність цього методу полягала в обов'язковій організації безвірниками змагань між осередками за виконання директив партії і забезпечення, таким чином, проведення господарських та політичних кампаній на селі. Організуючи таке "соцзмагання", кожен осередок, як частина позапартійної громадської організації, мусив обов'язково координувати свої дії з місцевим партосередком, комсомольською організацією, з культкомаами профспілки й кооперативу,

з правлінням клубу, сільбуду або хати-читальні [5, арк. 161]. Підтримка соцзмагання між місцевими осередками Спілки та об'єднання з ними в роботі вважалося головною передумовою успіху безвірницького руху наприкінці 1920-х рр. [1, с. 19].

Комуністичні лідери зазначали, що для проведення ефективної антирелігійної кампанії необхідна наявність змістовної друкованої продукції. Починаючи з 1925 р. в УСРР видається журнал "Безвірник", який виходив один раз на два тижні, загальним накладом 25 тис. примірників. Також існував журнал "Безвірник у станка" (15 тис. примірників). На початку 1927 р. у Харкові видається журнал "Прапор марксизму". На сторінках центральної антирелігійної преси друкувалися статті радянських партійних та державних діячів: О.М. Ярославського, П.А. Красікова, І.К. Сухоплюєва. Їхні праці були зумовлені ідеологічним замовленням радянської влади, насичені антирелігійною пропагандою та характеризували православну церкву як реакційний інститут, ворожий радянській владі та народові. Проблематика цих публікацій здебільшого обмежувалась викладенням офіційної позиції держави та партії на тлі надуманих фактів та звинувачень духовенства у контрреволюційній діяльності.

Також на Донеччині адміністративні робітники повинні були друкувати свої статті в республіканських та місцевих органах преси. Участь начальників відділів релігійних культів як кореспондентів антирелігійного журналу "Безвірник" була обов'язковим і давала широкий матеріал про картину релігійного життя та боротьбу, яку вела радянська влада з релігією на місцях [11, арк. 27-28]. Серед найбільш поширених форм атеїстичної пропаганди були: антирелігійні диспути й мітинги; пропагандистські антирелігійні кампанії; видання брошур, плакатів і листівок; організація антирелігійних виставок і музеїв історії релігії; проведення "червоних весіль", "октябрин" тощо [12, арк. 56-57].

Починаючи з 1922 р. на території Донеччини набувають поширення "агітаційні школи", на яких виступали спеціально підготовлені люди з лекціями на антирелігійні теми. Досить популярним були гуртки політграмоти, які на Донеччині відрізнялися особливо гострою антирелігійною, антицерковною спрямованістю [8, с. 15-17]. На початку 1924 р. у Донецькій губернії активно працюють стаціонарні школи і марксистські гуртки, але їхній роботі заважала відсутність професійних агітаторів [7, арк. 66]. У багатьох селах у 1924-1925 рр. набувають популярності і розгортають активну діяльність природничо-наукові і сільськогосподарські гуртки. Створювалися вони при клубах, хатах-читальнях, сільбуддах [8, с. 117]. Поширеною формою антирелігійної політики були диспути, які відбувалися у громадських місцях, за участю підготовлених активістів і представників релігійних конфесій. Зокрема, у звіті Донецького губкому КП(б)У про стан антирелігійної пропаганди в Бахмутському, Старобільському, Маріупольському і Таганрозському повітах зазначається, що в повітах антирелігійні диспути тривають інколи протягом 10-15 год, а в деяких випадках – протягом тижня, збираючи величезні аудиторії [6, арк. 11-12].

На Донеччині "безбожний" актив, що постійно оновлювався і поповнювався, головним чином за рахунок молоді, діяв з притаманним юності запалом і максималізмом. Молоді атеїсти розгортали боротьбу за витиснення зовнішньої релігійності спочатку зі своїх лав (під загрозою виключення з організації), а потім і повсюдно. Тенденція бездумного заперечення торкнулася, зокрема, релігійних свят – невід'ємної частини естетичної

культури "старого" часу. На практиці проведення альтернативних свят оберталось на ініціативу повного скасування церковного календаря: передбачалося замість Спасу святкувати день Червоного яблочки, замість дня Іллі-пророка – день Лампочки Ілліча, а вихідний день перенести з неділі, наприклад, на вівторок, оскільки в неділю люди звикли ходити до церкви, а на вівторок ця традиція не була поширена. Такі заходи викликали стійке неприйняття в населення. Запал молоді довелося загальмувати в адміністративному порядку: окружками одержали наказ "розкомсомолити" актив і підключити до антирелігійної роботи більше дорослих безпартійних робітників і селян [9, с. 69].

Слід зауважити, що невдоволення мас антирелігійною політикою влади часто набувало форм стихійного опору. Це наочно ілюструє в 1923 р. кампанія по скасуванню святкування Водохрещення в Шахтинському повіті. Ініціатором її проведення став Донецький губком КП(б)У, стурбований падінням видобутку на рудниках під час релігійних свят: 19 січня 1923 р. на зміну не з'явилося 48 % робітників (на деяких рудниках ця цифра досягла 65 %), що стало приводом до скасування чинного свята. На початку 1920-х років віруючі ще не боялися відкрито виступати з протестом проти неправомірних дій влади. Наприклад, коли в селі Іванівка Луганського повіту під час престольного свята міліція заарештувала священників, група віруючих зібралася біля виконкому і зажадала "звільнити попів, тому що їх заарештували нізачо, вони нікого не обікрали і не пиячили". Загалом у 1924 р. скарги релігійних громад становили 9 % від загальної кількості письмових скарг, направлених у губернську прокуратуру [10, с. 140]. Але, починаючи з другої половини 1920-х рр., ситуація поступово змінювалася.

У середині 1920-х років процес організаційного оформлення антирелігійного активу в Україні еволюціонував від створення антирелігійних "трижок" і гуртків "Безвірник" до необхідності їхнього об'єднання в єдине товариство. В Україні воно планувалося не як філія Союзу безвірників СРСР, а як самостійний орган. Донецький підрозділ антирелігійної пропаганди розділяв сумніви щодо того, "чи зможуть московські товариші приділити належну увагу союзним республікам, якщо в їх центрі справи йдуть не найкраще", і підтримував проєкт статуту, розроблений харківськими колегами. Цей проєкт передбачав надзвичайно активну атеїстичну позицію. Переходом до радикальних заходів влада реалізувала своє безсилля: домовленостями досягти засвідчених результатів не вдалося.

Висновки. Отже, у 1920-х роках, незважаючи на розкол та антирелігійні дії радянської влади, у релігійному житті Донеччини продовжувала відігравати значну роль православна церква. Сільське населення Донеччини, залишаючись у своїй більшості байдужим до атеїстичної пропаганди, активно брало участь у будівництві церков, організації церковних служб і утриманні священників. Залишався незмінним вплив релігії на дітей – під час церковних свят школи порожніли. Зовнішню релігійність зберігали навіть сільські активісти. Релігія продовжувала утримувати міцні позиції не тільки в селах, а й у містах. Але, незважаючи на таку ситуацію, більшовицька влада постійно вдавалася до соціального маніпулювання, вміло використовуючи засоби антирелігійної агітації і пропаганди. Поступово комуністична партія змогла змінити акценти так, що величезна православна країна наблизилися до системи світських вірувань, сакралізації партії, її ватажків і цілей, вкладаючи в цей

процес весь наявний потенціал і навички релігійності, що були зумовлені її історичними й культурно-цивілізаційними особливостями. Атеїзація населення відбувалася, з одного боку, під постійним впливом ідеології про ворожу контрреволюційну діяльність, яку начебто здійснюють православна церква та її служителі, з іншого, – шляхом активного утвердження комуністичної ідеології через організацію диспутів, лекцій, хатчиталень, антирелігійних гуртків, шкіл, профспілок, комсомолу, антирелігійної літератури тощо.

З другої половини 1920-х років посилювалися кампанії по викориненню будь-яких проявів релігійності на Донеччині. Комплекс руйнівних заходів включав більш жорстокі правові норми, заборони певних релігійних конфесій, конфіскацію церковного майна, розгортання воєвничої антирелігійної пропаганди, податковий тиск, позбавлення служителів культу громадських та виборчих прав, політичні репресії. Виступаючи виразником сподівань і потреб прихожан, священники одними з перших опинилися серед ворогів радянського режиму. Не підтримуючи примусового вилучення церковних коштовностей та продовольчих запасів у селянства, священники стали жертвами обвинувачень в антирадянській діяльності. Від поодиноких арештів владні органи перейшли до масових операцій проти священників та релігійних громад, цілеспрямованого винищення релігійних течій.

Список використаних джерел

1. Безвірник, 1929. № 10. 38 с.
2. Безвірник, 1929. № 20. 46 с.
3. Директивные письма ЦК КП(б)У Агитационно-пропагандистского отдела ЦК партии об агитационно-пропагандистской работе во время проведения хлебозаготовок, условиях приема на курсы окружных партийных работников при ЦК КП(б)У и др. вопросам. Докладные записки Агитпропа о приеме в высшие учебные заведения, состоянии антирелигиозной пропаганды, ликвидации неграмотности и др. вопросам. 14 січня 1929 – 5 грудня 1929 р. // ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Фонд 1. Оп. 20. Спр. 2917. Арк. 76.
4. Киридон А.М. Час випробування: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. Тернопіль: підрозділи і посібники, 2005. 384 с.
5. Переписка губпаркома с ЦК РКП(б), ЦК КПУ (б) и уездами по оргпартработе, положении на местах и проведении перерегистрации членов партии. Ходатайство Харьковской литовской группы КП(б)У о создании литовского ревкома. Резолюция общего собрания коммунистов-поляков г. Харькова по текущему моменту. Сводка еводдела губкома о работе. Переписка губпаркома с окружной комиссией по борьбе с дезертирством. 16.1.1920 – 23.12.1920 р. // ДАХО. (Держ. архів Харків. обл.). Фонд 1. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 161.
6. Протоколы совещаний, заседаний комиссии по антирелигиозной пропаганде при агитационно-пропагандистских отделах Волынского и Одесского губернских комиссий партии. Отчет агитационно-пропагандистского Донецкого отдела губернских комиссий партии в ЦК КП(б)У о состоянии антирелигиозной работы. Циркуляры агитационно-пропагандистских отделов Киевского и Полтавского губернских партийных комитетов об усилении антирелигиозной работы. 29 лютого 1924 – 20 грудня 1924 р. // ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Фонд 1. Оп. 20. Спр. 1845. Арк. 11-12.
7. Резолюции, тезисы Всеукраинского совещания заведующих Агитационно-пропагандистскими отделами губернских комитетов партии. Протоколы заседаний, резолюции широкой и узкой коллегии Агитационно-пропагандистского отдела ЦК КП(б)У. Отчеты отдела о его деятельности. Тезисы Агитационно-пропагандистского отдела ЦК КП(б)У о проведении антирелигиозной пропаганды, политикомассовой работы среди молодых членов партии и др. вопросам. 12 січ. 1924 р. – 26 лист. 1924 р. // ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Фонд 1. Оп. 20. Спр. 1839. Арк. 66, 174.
8. Силантьев В.І. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е годы. Харьков, 1998. 232 с.
9. Фесенко А.М. Положение православной церкви в период становления советской власти в Донецкой области (введение в проблему) // Духовний розвиток як фактор морально-етичного формування особистості: зб. мат-лів наук.-практ. конф. Донецьк: ДонДІШІ, 2004. С. 68–71.
10. Хюреніна І. Ю. Антирелигиозная политика советской власти и общественные настроения в Донбассе в 1920-е гг. Нові сторінки історії Донецьку: статті кн. 6. Донецьк: ДонДУ, 1998. С. 134–141.

11. Циркуляри, інструкції НКВД, адміністративного відділу Донецького губисполкома та переписка з ним о проведенні в життя декрету "Об отделении церкви от государства и школы от церкви" і роботі відділення релігійних культів. План роботи адміністративного відділу. Ведомості наявності релігійних об'єктів і сект в Донецькій губернії. 1924–1926 р. // ДАДО. (Держ. архів Донецької обл.). Фонд Р-575. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 27-28.

12. Циркуляри, інструкції, директиви ЦК РКП(б)У і ЦК КП(б)У о празднованні 4-ї годовщини Октябської революції, партпросвещенні і роботі серед національних меншинств, красноармейців, антирелігійної пропаганді, виконанні партійних поручень, боротьбі з голодом, проведенні Всеросійської переписи і другі питання. Список важливіших циркулярів і інструкційних писем Агитпропа ЦК КП(б)У. 10 січня 1921 – 31 грудня 1921 р. // ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Фонд 1. Оп. 20. Спр. 748. Арк. 56-57.

References

1. Bezvirnyk. – 1929, №10. 38 s.
2. Bezvirnyk. – 1929, № 20. 46 s.
3. Директивные письма ТСК КП(б)У, Ахытатысонно-пропагандыстского отдела ТСК партии об ахытатысонно-пропагандыстской работе во время проведения хлебозаготовок, условиях приема на курсы окружных партийных работников при ТСК КП(б)У и др. вопросам. Докладные записки Ахытпропа о приеме в высшие учебные заведения, состояни антирелигиозной пропаганды, ликвидатысон неграмотности и др. вопросам. 14 січня 1929 – 5 грудня 1929 г. ТсДАНО України (Тсентр. держ. архів громад. об'єднань України). Фонд 1. Оп. 20. Спр. 2917. Арк. 76.
4. Курьодан А.М. Час випробування: держава, тсерква, суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років. Тернопіль: Підручники і посібники. 2005. 384 с.
5. Переписка губпаркома з ТСК РКП(б), ТСК КПУ (б) у уездану по орпарработі, положенн на местакх у проведенн перерехыстратысон членов партии. Ходатаіство Харківської лютвської группы КП(б)У о созданы лютвского ревкома. Резолуція обшчеho собраныа коммунистов-полиакон х. Харківова по текущchemu моменту. Сводка евогдела губкома о работі. Переписка губпаркома с окружной комыссей по борбе с дезертыством. 16.1.1920 – 23.12.1920 г. ДАКHo. (Держ. архів Харківської області). Фонд 1. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 161.
6. Протоколы совещанья, заседанья комыссы по антирелигиозной пропаганді при ахытатысонно-пропагандыстскых отделакх Вольтысонкоho у Одесскогоhubернскых комыссы партии. Отчет ахытатысонно-пропагандыстского Donetskoho отделаhubернскых комыссы партии у

ТСК КП(б)У о состоянн антирелигиозной работы. Тсыркуляри ахытатысонно-пропагандыстскых отделов Кыевского у Полтавскогоhubернскых партийных комытетов об усиленн антирелигиозной работы. 29 лютоho 1924 – 20 грудня 1924 г. ТсДАНО України (Тсентр. держ. архів громад. об'єднань України). Фонд 1. Оп. 20. Спр. 1845. Арк. 11-12.

7. Резолуція, тезысы Всеукраїнського совещанья заведуиушчыкх Ахытатысонно-пропагандыстскымы отделамыhubернскых комытетов партии. Протоколы заседанья, резолуціясы шырокой у узкой коллехы Ахытатысонно-пропагандыстского отдела ТСК КП(б)У. Отчеты отдела о еho деіателносты. Тезысы Ахытатысонно-пропагандыстского отдела ТСК КП(б)У о проведенн антирелигиозной пропаганды, політыко-массовой работы среди молодых членов партии у др. вопросам. 12 січня 1924 г. – 26 лютпада 1924 г. ТсДАНО України (Тсентр. держ. архів громад. об'єднань України). Фонд 1. Оп. 20. Спр. 1839. Арк. 66, 174.

8. Сылантев В. І. Болшевыкы у православнаіа тсерков на Украйне у 20-е годы. Харків, 1998. 232 с.

9. Fesenko A. M. Polozhenye pravoslavnoi tserkvy v peryyod stanovlenya sovetskoi vlasty v Donetskoi oblasti (vvedenye v problemu) // Dukhovnyi rozvytok yak faktor moralno-etychnoho formuvannia osobystosti : zbirka materialiv naukovy-praktychnoi konferentsii. Donetsk : DonDISHI, 2004. S. 68-71.

10. Kхиurenyna I. Yu. Antyrrelіgіoznaіa політыка советской власти у обшчественные настроенья в Донбассе в 1920-е гг. Нови storinky istorii Donetsk: statti kn.6. DonDU. Donetsk. 1998. S. 134-141.

11. Тсыркуляри, унструктысы НКВД, адмыстратывноho отдела Donetskohohubысполкома у переписка с ным о проведенн в зхызн декрета "Об отделенн тсерквы от hosudarstva у shkoly от тсерквы" у работі отделенья релігійных культів. План работы адмыстратывноho отдела. Ведомосты наявныа релігійных обшчын у сект в Donetskoihubерны. 1924 – 1926 г. ДАДО. (Держ. архів Donetskoi oblasti). Фонд R-575. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 27-28.

12. Тсыркуляри, унструктысы, дыректывы ТСК РКП(б)У у ТСК КП(б)У о празднованн 4-oi hodovshchnы Октябрской revoliutyсы, партпросвещенн у работі серед нацыональных меншынств, красноармейцев, антирелигиозной пропаганді, виконанн партійных поручень, борбе с голодом, проведенн Vserossyiskoi perepysy у другі вопросы. Spysok vazhneishыkh тсыркуляров у унструктыонных пысем Ахытпропа ТСК КП(б)У. 10 січня 1921 – 31 грудня 1921 г. ТсДАНО України (Тсентр. держ. архів громад. об'єднань України). Фонд 1. Оп. 20. Спр. 748. Арк. 56-57.

Надійшла до редколегії 20.11.22

Andrii Fesenko, PhD (Histor.), Associate Prof.

National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine

THE ACTIVITIES OF THE SOVIET ENTITIES OF ANTI-RELIGIOUS PROPAGANDA IN THE DONETSK REGION IN THE SECOND HALF OF THE 1920S: THE CASE OF THE UNION OF MILITANT UNBELIEVERS

An unbiased and objective studying of the history, activities, and development trends of the Orthodox Church in Ukraine, namely, studying the relationship between Orthodoxy and state power on the territory of the Donetsk region, an industrial region with its own regional characteristics, is necessary. For a complete and objective study of state-church relations, the relationship between the Bolshevik Party and the Orthodox Church in the Donetsk region it is necessary to input the efforts of more than one generation of domestic historians. Today, when the issues of relations between the Orthodox Church and the state are of great interest to both domestic and foreign researchers, there is a lack of fundamental research in the field on the historical problems of state-church relations in various regions of Ukraine, in particular in the territory of the Donetsk region. The purpose of this study is a comprehensive historical analysis of Soviet entities of anti-religious propaganda in the second half of the 1920s, on the example of the activities of the Union of Militant Infidels in the territory of the Donetsk region. The article is devoted to the study of the problem of the activities of the Soviet entities of anti-religious propaganda in the 1920s. The author analyses and summarizes the peculiarities of the functioning of the Union of Militant Infidels and the repressive anti-religious policy of the Soviet authorities on the territory of the Donetsk region in the second half of the 1920s. The researcher concludes that the influence of the Orthodox Church on the social and political life of the Donetsk region has not yet been the subject of a special study, and therefore the study of the role of Orthodoxy in the 1920s will provide an opportunity to fill the existing factual gaps in the relationship between Soviet anti-religious propaganda entities and the Orthodox Church in Ukraine. Thus, in the 1920s, despite the schism and anti-religious actions of the Soviet authorities, the Orthodox Church continued to play a significant role in the religious life of the Donetsk region. The rural population of the Donetsk region which were remaining mostly indifferent to atheistic propaganda actively participated in the construction of churches, the organization of church services and the support of priests. The influence of religion on children remained unchanged – during church holidays schools were empty. Even rural activists maintained their outward religiosity. Religion continued to hold a strong position not only in the villages but also in the cities. But despite this situation, the Bolshevik government constantly resorted to social manipulation by skilful usage of anti-religious agitation and propaganda means. Gradually, the Communist Party was able to change the emphasis so that the huge Orthodox country approached the system of secular beliefs, the sacralization of the party, its leaders and goals, investing in this process all the available potential and skills of religiosity, which were determined by its historical and cultural and civilizational features. On the one hand, the atheism of the population took place under the constant influence of the ideology of hostile counter-revolutionary activities, which the Orthodox Church and its ministers supposedly carry out; on the other hand – due to the active affirmation of communist ideology through the organization of debates, lectures, reading huts, anti-religious circles, schools, trade unions, Komsomol, anti-religious literature, etc.

Keywords: The Soviet government, the Orthodox Church, entities of anti-religious propaganda, anti-church politics, the Union of Militant Infidels.